

Udviklingen af kulturlandskabet i Thy igennem 300 år illustreret ved Sønderhå Sogn

Peter Eigaard, Søren Præstholt og Morten Stenak

I 1802 skrev den daværende sognepræst i Skjoldborg, Knud Aagaard, at „Skove mangler Thy ganske og aldeles” og at „I Mands Minde har ingen skov været; thi de ældste Folk have ikke seet Skov”. Man kan altså med stor sandsynlighed konstatere, at Thy også var skovløst ca. 100 år forinden, altså o. 1700, hvor denne artikel tager sit afsæt.

Omkring 1700 var Thys vestkyst et barskt, sandflugtsplaget og ganske tyndt befolket område, mens den frugtbare østlige Limfjordskyst bød på helt andre tiltrækkende forhold. Denne generelle forskel på de thylandske livsvilkår for både mennesker, dyr og planter beskrives nærmest poetisk af Viggo Hansen. „Man kan sige, at Thy vender ryggen mod vest og ansigtet mod øst. Ude vestpå ligger det toppede, urolige land, hvor kun få mennesker færdes og som kun begejstrer dem, der hverken skal tjene deres brød i den magre jord eller hente deres gevinst fra havet. Hvor anderledes er det ikke mod øst. Her ligger landsby ved landsby, og her er velholdte garde og fine afgrøder, for jorden bliver, hvor den er”. Denne forskel er stadig markant i dag, hvor landskabet i den østlige del domineres af landsbyer og stationsbyer omgivet af landbrug, mens gamle fiskerlejer omringet af sommerhuse spredt mellem klitplantager og klitheder, karakteriserer Thys vesterhavskyst.

Denne store forskel på Øst- og Vestthy er i vidt omfang begrundet i jordens forskellige dannelseshistorie. Ved isens hovedophold i sidste istid var Thy ligesom Nord- og Østjylland dækket af is. Da isen efterhånden trak sig tilbage, efterlod den et meget blandet morænemateriale af grus, ler og sand, som var blevet slæbt med under fremstødene fra nord og øst. Nogle steder i landet var blandingsforholdet bedre end andre, men isen var gavmild ved Thy. Befriet for isens vægt hævdede de efterladte landmasser sig i takt med isens tilbagetrækning. Først omkring år 5000 f. kr. overhalede vandet fra afsmeltningen den fortsatte landhævning, og da dette såkaldte stenalderhav nåede højest, var Thy ikke landfast med Jylland. Store dele af Vestthy blev oversvømmet, og uanset hvor rundhåndet isen end havde været fik havet sorteret udgangsmaterialet godt og grundigt. Da havet igen måtte vige fra Vestthy, tog vinden over og formede de fascinerende klitlandskaber, hvor kun hårdføre skabninger siden søgte ud.

Som de utallige gravhøje stadig viser, har mennesket altid fundet, at Østthy var et fantastisk sted at slå sig ned. Og det er der jo sådan set heller ikke noget at sige til. Omgivet af rige fiskevande og en naturlig frugtbar dyrkningsjord har vilkårene for sten- og bronzealderthyboen været ideelle, når man ser bort fra havgusen og de rå vestenvinde. Derfor ser man ganske tidligt i forhold til det meste af Danmark, at de thylandske skove må vige til fordel for mere lysåbne græsnings- og agerarealer. Dette er konstateret gennem pollenanalyser,

men også en arkæologisk udgravning har vist, at man allerede i bronzealderen har brugt hedemoseetørv som erstatning for træbrændsel. Det er f.eks. påvist ved Damsgård i Sønderhå Sogn, at man i mangel af træ har anvendt hedemoseetørv i forbindelse med en ligbrænding. Det er altså ingen hemmelighed, at thyboerne ret tidligt har måtte finde alternativer til skovens ressourcer af bygnings- og redskabstømmer, gærdselsmateriale, brændsel, husdyrfoder m.v. Det var således en meget alsidig ressourceudnyttelse der lå til grund for udformningen af det thylandske kulturlandskab.

Det thylandske kulturlandskab omkring år 1700

I 1682 og 1683 fik selv de fjerneste egne af Jylland og øerne besøg af en landmålingskommission bestående af landmålere, konduktører, protokolister og skrivere, samt taksérbønder fra nabolaget. På rentekammerets foranledning skulle de opmåle, bonitere og skyldsætte alle agerjorder i den pågældende landsby. Enge og moser skulle have fastsat høproduktionens mængde og kvalitet, ligesom antallet af oldensvin, der kunne opfedes ved at æde skovens bog og agern, skulle opgøres. Denne matrikulering benævnes Christian V's matrikel eller 1688-matriklen med henvisning til hhv. den iværksættende enevældige konge og til det år, matriklen blev taget i brug. Trods intentioner om en mere omfattende opmåling og korttegning blev der af ressourcemæssige årsager kun foretaget opmåling af det dyrkede land. Alligevel indeholder denne matrikel righoldige oplysninger om datidens kulturlandskab og dets udnyttelse.

Det er usikkert, om der overhovedet kunne opfedes nogle oldensvin i det skovfattige eller skovløse Thy. Derimod er der med lokale variationer blevet bjerget et stort antal hølæs i det dengang udrænedede og betydeligt fugtigere Thy.

Lad os dvæle et øjeblik ved det matrikulerede agerland. Beskatningsenheden var en tønede hartkorn (hårdt korn) svarende til en tønede rug eller byg. Gennem antallet af tøneder land, der skulle til for at svare en tønede hartkorn kan man få et indtryk af jordens ydeevne eller godhed. For Thy som helhed skulle der i gennemsnit 6,2 tdr. land til at svare en tønede hartkorn (htk.). Der var dog store regionale forskelle. Blandt sogne med højest skyldsætning pr. tønede land var Hunstrup med 3,8 tdr.-ld./tdr.htk., Skjoldborg 4,3, Kåstrup 4,5, Gettrup 4,5, Vestervig 4,5, Stagstrup 4,6, Snedsted 4,6, Visby 4,7 og Boddum med 4,7. For hovedparten af disse sogne gælder det, at de ligger på den lerede moræne i Østthy. Kun Hunstrup har i denne forbindelse en lidt afvigende beliggenhed og den høje skyldsætning kan have baggrund i adgangen til de vidtstrakte engområder ved Kløv Å og Storå, som via kvæget har givet en rigelig gødning til agerjorden. De lavest boniterede områder var derimod hovedsagligt at finde i Vestthy hvor sognene Tved 9,0, Vang 9,2, Ræhr 9,9, Torup 10,4, Vigsø 10,5, Hansted 10,8 er de lavest

skyldsatte sammen med sognene nordvest for Thisted, Nors 9,3, Thorsted 11,5, Skinnerup 13,8 og Øster Vandet med 13,6 tdr.lid./tdr. htk. Alle disse tal er på den ene side ganske illustrative, men fortæller ikke meget om den konkrete lokale landskabsudnyttelse.

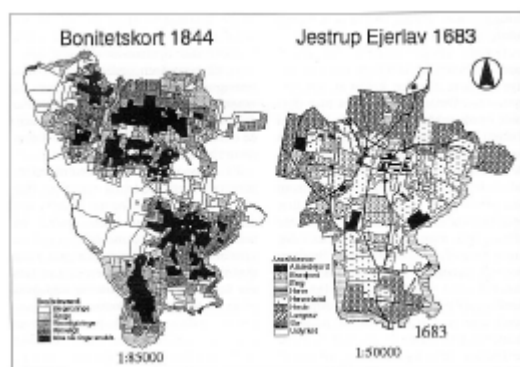
Thy (og Mors) adskilte sig for 300 år siden fra resten af Danmark ved sin særlige dyrkning af jorden, kaldet „Limfjordssystemet”. Det specielle var, at man dyrkede jorden på tre intensitets-niveauer. Tættest på landsbyen lå den årligt dyrkede jord (alsædejorden), som fik gødning hvert 3. til 4. år og var meget ukrudtplaget og arbejdskrævende (I Vestthy var jorderne dog af så ringe kvalitet, at de ikke kun oppebære årlig omdrift, og man havde således ikke alsædejord). I et bælte uden om alsædejorden lå brødjorden. Brødjorden blev dyrket i 4-5 år og lå brak lige så længe. Længst væk fra landsbyen lå havrelandet, som p.g.a. den lange afstand ikke blev gødet og kun dyrket et par år, efterfulgt af måske 6 eller 10 års braklægning, se Testrup 1683. Indtil kornet var høstet stod kvæg og heste tøjret på brakjorderne således, at de kunne få glæde af de naturligt fremvoksende græsser og urter. Efter høsten blev alle dyr sluppet løs af tøjret, så de kunne afgræsse bymarkernes afhøstede stubbe og samtidigt gøde jorden.

Spredt imellem markerne og langs vandløb og søer fandtes endvidere små som store områder, der var for fugtige til at dyrke, men som enten blev afgræssede eller bidrog med livsnødvendigt græs til vinterfoder - enghø. Ligeledes var landsbyernes periferi mange steder karakteriseret af vældige hede- og overdrevsstrækninger, hvor navnlig fårene gik. Hedearealerne tjente ikke blot som græsgang for fårene eller som foderreserve i vintermånederne, hvor lyng kunne hentes ind til staldene som et supplement til hø. På mange måder var der faktisk tale om en reel „minedrift” af hedearealerne. Foruden lyng- og mosetørve som brændsel fra heden, skrællede man det øverste lyngtørvelag af (træk), og brugte det som strøelse i stalden eller opblandede det med møget. Man fik herved en gødning rig på både næring og organisk materiale, som var essentiel for opretholdelse af frugtbarheden på både alsæde- og brødjorden, især i de områder af Thy, hvor jorden var af mere sandet beskaffenhed.

På denne måde var der i Limfjordssystemet en vigtig og logisk „gearing” mellem udmarksarealerne og den dyrkede indmark tættest på landsbyen. Engens hø, hedens lyng og træk samt overdrevets græs var forudsætningen for indmarkens korn dyrkning. Krumtappen i næringsoverførelsen fra udmark til indmark var husdyrene og en omhyggelig håndtering af den sparsomme gødning. I det hele taget var det thylandske landbrug dengang et husdyrbaseret landbrug, hvor dyrkningen af byg, rug og havre mest var til selvforsyning. Thy havde en omfattende studehandel med Tyskland og hertugdømmerne, mens man selv spiste fårekødet og forarbejdede ulden. Med et flot ord kan man betegne datidens thylandske kulturlandskab som et mosaiklandskab, hvor landskabets naturlige niches blev alsidigt udnyttet, og hovedparten af næringsstofferne cirkulerede i et lukket system og blev genbrugt inden for lokalområdet, se kort over Jestrup Ejerlav, 1683.

Udskiftningen i Thy

I slutningen af 1700-tallet rullede de store landboreformer over landet. For landskabet havde navnlig udskiftningsforordningen fra 1781 stor betydning. Den medførte en fuldkommen omstrukturering af bymarkerne, mens selve landsbyens gårde og huse i flere tilfælde kunne blive liggende, hvor de hidtil havde ligget i mellem 500-800 år. Men landsbyerne skulle udskiftes og det gamle dyrkningsfællesskab ophæves. Målet var, at bonden fik samlet sine spredte agerstrimler i så få enheder som muligt og samtidigt fik ret til selv at bestemme driften, i modsætning til før i tiden, hvor landsbyen i fællesskab aftalte den samlede drift af bymarkerne. Som nulevende kan det være svært at forestille sig, hvor gennemgribende udskiftningen ændrede landskabets struktur. Mange bønder var betænkelige, fordi udskiftningen kunne medføre, at deres gårde blev flyttet ud af landsbyen og placeret midt på den nytildelte jord. Det er muligt at denne betænkelighed eller tilbageholdenhed har været medvirkende til, at udskiftningerne i Thy generelt var dårlige. Man ville næsten for enhver pris undgå udflytning fra landsbyens trygge rammer, hvorfor mange udskiftninger blev gennemført med en u hensigtsmæssig spredning af den enkelte bondes jordlodder rundt i ejerlavet (eks. fra Sønderhå). Udskiftningen af Thy blev stort set tilendebragt i perioden 1785-1805.

For at foretage disse udskiftninger måtte der nødvendigvis opmåles og tegnes et kort over hver landsby. Disse såkaldte udskiftningskort er de første, der i stor målestok kan anvendes til at illustrere kulturlandskabet i Danmark på landsbyniveau o. 1800. Det fantastiske ved disse kort er endvidere, at de tager udgangspunkt i situationen umiddelbart før udskiftningen, hvorfor de også kan bruges til at fortælle noget om det gamle landskab. Fascinerende er det desuden, at udskiftningens driftsstrukturer den dag i dag stadig kan erkendes i landskabet trods skelrydninger, marksammenlægninger og gårdnedlæggelser.

Landboreformernes formål bestod også i en afvikling af det traditionelle godssystem. Hovedgårdene begyndte at sælge deres bøndergods, d.v.s. fæstegårde med tilhørende jord, så bonden kunne blive såkaldt selvejer og ikke kun langtidsforpagter som fæsteforholdet vel populært kan kaldes. Samtidig fik bønderne mulighed for, typisk mod en pengeafgift, at ophøre med at udføre hoveri (markarbejde, kørsel mv.) for godsejeren. Husmændene blev taberne. De fik ofte kun liden eller ingen erstatningsjord for den tabte græsningsret på de gamle fælles græsningsarealer, og måtte samtidigt, mod beskeden betaling, overtage bøndernes arbejde for herremanden. I Thy voksede

husmandsklassen endvidere, fordi mange gårdejere frasolgte mindre lodder (på de ringe jorde) for at kunne afdrage på lånene, der blev optaget i forbindelse med køb af ejendommen. I gennem det 19. årh. var husmændene en befolkningsgruppe i kraftig vækst, og de kom til at udgøre det nye landproletariat. I 1899 og i 1919 gennemførtes love, som skulle forbedre vilkårene for husmændene og støtte etableringen af nye husmandssteder. I Sønderhå Sogn medførte det som så mange andre steder at præstegårdens jorder blev udstykkede. Ligeledes opstod i 1930'erne en række husmandsbrug ved udstykning af jorder fra Koustrup Hovedgård og et par andre gårde i Jestrup by.

Udskiftning, udflytning, nyopdyrkning og udparcellering var blandt årsagerne til, at de hartkornsfastsættelser, der fremgik af 1688-matriklen, ikke længere var brugbare for en retfærdig skatteudmåling. Den gamle 1688-matrikel fastslog i høj grad hartkornet ud fra, hvordan jorden rent faktisk blev benyttet. Dvs. at den jord, der lå langt fra landsbyen og derfor var meget ekstensivt anvendt, var lavt skyldsatsat. Det betød ikke nødvendigvis, at jorden var dårlig. Det skulle den nye matrikel altså rette op på med en mere naturvidenskabelig tilgang.

Med en kongelig forordning fra 1802 blev en midlertidig revision af hartkornene og udarbejdelse af retningslinier for den nye matrikel dikteret. I 1805 lavede man en række prøveboniteringer af jorder i Roskilde Amt. Boniteringen bestod i en nærmere undersøgelse af jordbundens dyrkningspotentiale ud fra bl.a. muldlagets tykkelse og lerindhold. Ud fra det blev den bedste jord fastsat til takst 24 og dårligere jorde fik lavere takster således, at en td. ld. takst til 12 skulle svare halvt så megen skat som en td. ld. til takst 24 osv. Græsarealer blev dog stadig boniteret i forhold til deres græsningsværdi. Engens værdi i landbrugssystemet kan her aflæses, idet gode høenge kunne få op til takst 12. Derimod fik heder og overdrev oftest under takst 1 og gerne ned til 1/8.

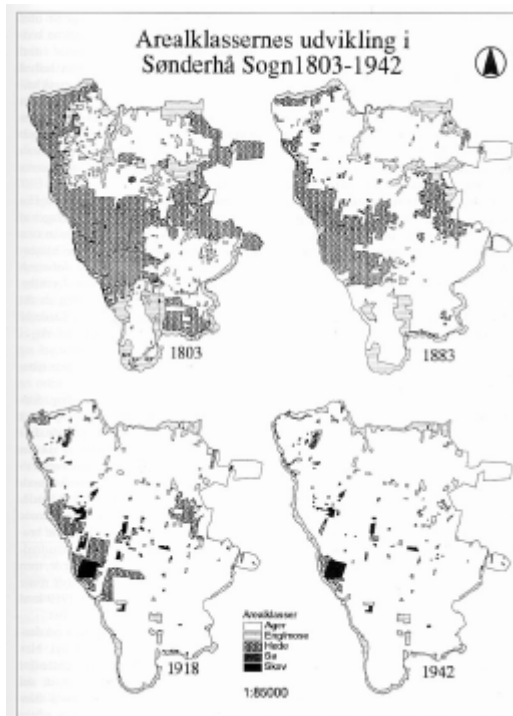
I 1813-14 blev Thisted Amt takseret, men matriklen trådte først i kraft i 1844. Amtet blev gennemsnitligt takseret til en værdi på 5,6. Igen må det dog fremhæves, at dette gennemsnitstal intet siger om de faktiske forhold i Thy. Selv inden for lokalområdet var der store forskelle, som det ses på kortet med 1844-matriklen for Sønderhå Sogn. Markerne tæt på bebyggelsen havde høje værdier, helt op til takst 20. Værdien falder gradvist væk fra gårdene, og de hvide områder på bonitetskortet fra 1844 viser heden, der er meget lavt takseret.

Således kan man sige, at der var indbygget statsstøtte til de bønder, der forsøgte sig med opdyrkingen af heden, idet de nærmest ikke betalte skat. Denne situation var naturligvis uholdbar i længden, og i 1903 afløstes hartkornbeskatningen af en økonomisk ejendomsvurdering.

Mod et nyt landskab

Udskiftningens ejendomsstrukturelle ændringer har været en stor mundfuld for Thybo-bønderne, for der skulle gå ca. 50 år, inden man for alvor begyndte at ændre ved de gamle driftsprincipper. Driftsomlægningerne på hovedgårdene foregik i et noget andet tempo, hvor flere allerede i 1800-tallets første halvdel begyndte at eksperimentere med nye afgrøder som vikker, kartofler, og kløver. Heriblandt hr. Lillelund på det nuværende Koustrup i Sønderhå Sogn.

Efter udskiftningen udgik den meget ukrudtsplagede og arbejdskrævende alsædedrift på de fleste landbrug, og jordene overgik til brødjordsdrift. Man beholdt i vid udstrækning den traditionelle vekslen mellem byg, rug og sidst havre efterfulgt af græsbrak. Det er lidt uvist, om man begyndte at så græsfrø eller kløver som udlæg i sidste havreafrøede. I en statistisk opgørelse fra 1861 ses dette traditionelle sædskifte stadig. Til thyboernes forsvar skal det siges, at den traditionelle brødjordsdrift på mange måder mindede om det, der kaldes kobbelbrug, og det var kobbelbrugets dyrkningsprincipper, der blev anbefalet af de fleste daværende landbrugskyndige. Men driften i Thy var ingenlunde optimal. Én af årsagerne til denne træghed i ændringen af driften kan begrundes med det store hegningsarbejde, der skulle til for at holde naboernes husdyr ude fra de nytilegnede marker. Ønskede en driftig thybobonde at forsøge sig med nye afgrøder, f.eks. kartofler eller roer, som skulle tages op om efteråret, var han (hvis han ikke havde hegn om markerne) afhængig af, at naboerne ikke bare slap deres husdyr løs, som de plejede efter sommerens kornhøst. Desuden var Thy jo en skovløs egn uden mulighed for gærdselhugst, så nye skel og hegn skulle enten plantes, opkastes (jorddiger), eller graves (grøfter). Men grøfterne var naturligvis vigtigere til afledning af jordens så skadelige vand end som hegning. De første tegldræn blev lokalt produceret i Danmark i 1850'erne, så indtil da var grøfter eneste mulighed for at aflede fugten. Valg af levende hegn som hegningsmiddel spillede igennem hele det 1800-tallet en perifer rolle i Sønderhå.

Hvad betød alle disse ændrede forhold for landskabets overordnede udvikling i forrige århundrede?

I Sønderhå blev hedens udstrækning fra 1803-1883 halveret fra 40% til 20%. Dette skyldes både bønder og husmænds opdyrkning. Men hedetørven har stadig været en vigtig brændselskilde, og brændsel var der behov for, eftersom mosehullerne rundt om i Sønderhå i perioden blev afgravede betydeligt, så der flere steder blev dannet vandhuller og småsøer. Ligeledes har anvendelse af

lyngtørv som strøelse og gødningsopblanding nok stadig været vigtige i landbrugssystemet, der først senere nød godt af importerede næringstoffer i form af foderkorn og kunstgødning. I perioden udviste engene også en svag tilbagegang fra 18% til 13%, som må begrundes i engens fortsatte funktion som vinterfoderleverandør. Tegldræningsindsatsen blev først og fremmest lagt på de mere dyrkningssikre højbundsjorder.

I 1883 kunne man stadig se tegningen af et varieret kulturlandskab, hvor landbrugsbedriften ikke i nævneværdig grad er løsrevet fra sit naturgrundlag. Den traditionelle balance mellem husdyrhold og foderarealer var stadig nøglen til et veldrevet landbrug. I tabel 2 ses, hvordan beregninger for Sønderhå Sogn i 1861 viser, at man lokalt har produceret rigeligt til at dække foderbehovet for husdyrholdet.

Udvikling mod et monotont landbrugslandskab

Året inden, i 1882, fik Thy endelig sin jernbane. Dette skete samtidig med, at det danske landbrug sadlede om fra vegetabilsk til hovedsagelig animalsk produktion, og mejerier skød op hele vejen langs Struer-Thistedbanen. De større fodermængder, der behøvedes til den voksende animalske produktion, blev i første omgang tilført gennem roedyrkning samtidig med, at foderafgrøderne bælgsgød og kløvergræs o. 1900 almindeligvis indgik i sædskiftet - vekseldriften. Men især roedyrkingen var arbejdskrævende og havde undertiden svært ved at konkurrere med den billige import af navnlig oliekager. Oveni dette udvikledes den kunstige kvælstofgødning (ca. 1905), som blev et billigt og pålideligt supplement til husdyrgødningen. I Tabel 2 ses konsekvenserne af denne nye udvikling på landbrugsproduktionen i Sønderhå Sogn, der i 1907-9 ligger på et niveau, der er ca. 3 gange så højt som i 1861. Afhængigheden af foderimport ses af, at foderbehovet for husdyrene faktisk overstiger foderværdien af afgrødeproduktionen, hvoraf langt fra alt må formodes at have været brugt som foder.

Fra begyndelsen af dette århundrede og frem mod 2. verdenskrig skete der i det hele taget utroligt meget indenfor landbruget, idet bl.a. kornudbyttet pr. ha og mælkeydelsen blev fordoblet.

I Sønderhå Sogn fik man en sparekasse der bl.a. ydede lån til „a/s Tærskværket Fremad” (1898) og „Aktieselskabet for Tyren Mester Heap” (1899), mens sognerådet etablerede Sønderhå Plantage på den gamle Tandrup Hede vest for Sønderhå by.

Det er klart, at der i forbindelse med verdenskrigene var nogle voldsomme konjunktursvingninger og problemer med import af diverse varer. Men som helhed blev der i perioden 1880-1945, også kaldet „andelstiden”, hele tiden udviklet bedre racer og sorter, ligesom både produktions- og forarbejdningsledet så småt blev mekaniseret. Men stald- og markarbejde var stadig menneskets og hestens domæne.

Landskabet blev drastisk ændret. Hovedparten af Vestthys store klitplantager af fyr og gran blev etableret i ti-årene omkring århundredskiftet. De sidste ekstensive græsningsarealer i Østthy forsvandt ligeledes. En mundtlig beretning fortæller, hvordan det var en sejr og festdag, da det sidste stykke hede ved Koustrup i Sønderhå blev opløjet ved middagstid en dag i 1942. Det blev fejret med frokost, øl og snaps og resten af dagen fri for hele tyendet.

Grundforbedringssagen (afvanding, dræning, opfyldning, mergling, kalkning, m.v.) havde sin storhedstid i samme periode. Jorder, der bare var svagt egnede og næsten for våde, blev inddragede i landbrugsdriften, og i 1938 toppede det danske landbrugsareals størrelse med næsten 3.3 mill. ha. Alle arealer var under pres, og allerede da var der behov for en regulering af brugen af det åbne land. De første naturfredningslove (1917 og 1921) var spæde, men nødvendige forsøg på frede de sidste rester af det gamle land, men først i 1969 kom den afgørende zonerings af landskabet.

Traktorens mangfoldiggørelse i det danske og thylandske landbosamfund blev symbolet på den revolution landbruget oplevede efter 2. Verdenskrig, hvor det meste af Danmarks marshallhjælp blev brugt på traktorer. Mekaniseringen påvirkede tidsånden og der herskede en følelse af, at maskinens kraft skulle udnyttes optimalt i bestræbelserne på at besejre de sidste rester af natur, som menneske og hest ikke havde kunne klare.

Antallet af traktorer i Thy steg som antydnet ovenfor kraftigt efter 2. Verdenskrig. I 1955 var der 1729 traktorer fordelt på 9000 ejendomme, mens der kun 12 år senere i 1967 var 6804 traktorer fordelt på 7093 ejendomme - altså næsten en traktor pr. ejendom. Omvendt proportionelt hermed oplevede hesten at blive reduceret fra at være et nyttedyr til kun at være et hobbydyr. For at de mekaniske investeringer kunne løbe rundt, var det nødvendigt med bedrifter af en vis størrelse. Og som ovenstående traktoreksempel også illustrerer, så faldt antallet af ejendomme med over 2000 fra 1955 til 1967. I takt med mekaniseringen og de nye ejendomsstrukturer blev grøfternes og digernes funktion i landskabet overflødiggjort. Modsat øgedes, stærkt støttet gennem tilskud via staten, antallet af læhegn. Dette forhold illustreres glimrende i Sønderhå Sogn, hvor det ses, at den samlede længde af diger og grøfter reduceres dramatisk fra 1883 til 1979, mens længden af læhegn derimod mangedobles, se tabel 1.

	1883	1918	1942	1979
Diger (km)	38,834	30,726	28,672	12,560
Grøfter (km)	35,219	26,896	28,508	11,618
Levende hegn (km)	7,529	10,264	9,561	40,542

Tabel 1. Liniebiotopudviklingen i Sønderhå Sogn 1883-1997.

En anden meget væsentlig ændring efter den 2. Verdenskrig, var den eksplosive vækst i svineproduktionen. I Thisted Amt øgedes svineholdet fra godt 100.000 stk. i 1952 til knap 400.000 stk. i 1969. Gunstige eksportmuligheder til især England var en af de væsentligste forudsætninger for omstillingen. Omstillingen medførte også en ny arbejdsform for mange landmænd, idet det fysiske arbejde med svin generelt var lettere end arbejdet med malkekvæg. Også okse- og kalveproduktionen i Thy steg i efterkrigsårene, men ikke med nær de samme dimensioner som svineproduktionen. Malkekvægsholdet stagnerede i samme periode, for endda at falde en smule sidst i 1960'erne. Med til dette forhold hører dog at mælkeproduktionen pr. ko steg. Den hyppigste forekommende bedriftstype i 50'erne og 60'erne var dog fortsat det blandede brug, og først i 1970erne tog

specialiseringen med rene kvægbrug eller rene svinebrug for alvor fart. Denne specialisering blev fortrinsvis foretaget af unge, „fristige“ landmænd, der turde være afhængige af markedets priskonjunkturer.

Landbruget var dog ikke ene om at have interesser i udnyttelsen af det åbne landskab. Byvækst, etablering af nye vejanlæg og ikke mindst sommerhusområder for Thys vedkommende krævede deres del. Trods den øgede konkurrence om det åbne land faldt arealerne med kornafgrøder og under plov faktisk ikke. I takt med samfundets forbrug af arealer, endda ofte de gode jorder tæt på byerne, formåede landbruget i årtier at kompensere ved at inddrage våde arealer med vedvarende græs i omdriften eller helt tørlægge vådområder ved pumpning og afvanding.

I 1970 trådte by- og landzonenloven således i kraft. Hermed skabtes der en zonerings af landskabet, hvor man inddelte landet i byzoner, landzoner og sommerhusområder. Målet var at få bedre kontrol med bebyggelsen i det åbne land. I 1973 og 1975 blev planloven ændret for at skabe bedre muligheder for en egentlig fysisk planlægning. Herved ønskede man at udpege områder, hvor nye vejanlæg, skovområder, rekreative anlæg m.m. kunne anlægges.

Landbrugsudnyttelse af landskabet havde naturligvis stadig første prioritet set ud fra et samfundsøkonomisk synspunkt, men landskabets kulturelle og æstetiske værdier fik også øget bevågenhed i takt med den øgede intensivisering.

Naturfredningsloven blev revideret i 1969, hvor bl.a. bygge- og beskyttelsesregler omkring bl.a. skove og fortidsminder blev udbygget. Endvidere blev skove over 5 ha samt udrykkede arealer åbnet for almenheden. I 1978 indførtes yderligere erstatningsfrie reguleringer med generel beskyttelse af bl.a. moser, heder og strandenge.

Denne „kamp“ om arealerne betød, at landbrugsjord ifølge landbrugsloven i 1978 blev betragtet som en begrænset ressource - landbrug/jordbrug blev noget, man måtte tage hensyn til på lige fod med byudvikling og andre ikke-jordbrugsmæssige behov.

Det moderne landbrug

Op igennem 1980'erne fortsatte specialiseringen og strukturudviklingen i både i Thy og i Danmark som helhed. Landbruget var nu blevet gennemgribende effektiviseret, og det blandede brug efterhånden et særsyn. Fodring af husdyrene blev automatiseret og kontrolleret via edb, og man begyndte at snakke om en industrialisering af landbruget. Det blev nærmere reglen end undtagelsen, at én mand kunne passe en middelstor bedrift, mens konen tog på arbejdsmarkedet. En del af markarbejdet blev udlagt til maskinstationer således, at de enkelte landbrugere ikke selv skulle investere og forrente en stor dyr maskinpark.

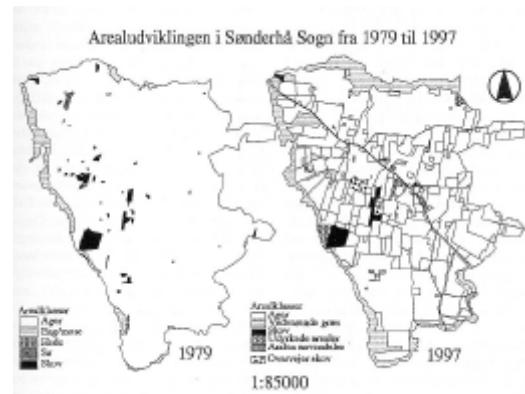
Den nye strukturelle situation skabte også ny forventninger til „livskvalitet“. Ønsket om et 8-16 arbejde og 5 ugers ferie bredte sig også til landbrugskredse. Således forsøgte man at konsolidere sig på sin bedrift for herved at få råd til disse velfærdsgoder. En forudsætning herfor var, at bedrifterne skulle vokse sig større, så man igen kunne få råd til at ansætte karl, fodermester etc., der var blevet effektiviseret væk på de mindre bedrifter. For mange landbrug var det dog først og fremmest et

spørgsmål om at blive større, hvis bedriften skulle overleve. Gårdnedlæggelser, tvangsauktioner og koncentration af jorden på få hænder blev konsekvensen. I slutningen af 90'erne er der kun godt 60 tusinde landbrug tilbage af de over 200.000 landbrugsejendomme, der var omkring 2. verdenskrig.

Behovet for selvforsyning indenfor de enkelte bedrifter var heller ikke så udpræget mere. Naturligvis blev der produceret foder på egne marker, men import af foder fra nye store foderstoffirmaer som f.eks. DLG udvaskede gradvist selvforsyningsbehovet. Mange gårde havde imidlertid slet ikke noget foderbehov mere. Bedrifterne blev nemlig langt mere specialiserede som rene plante-, svinekøds- eller mælkeproducenter.

Man kan sige, at „Jens Hansens bondegård“ med „heste, grise, køer og får“ blev et sjældent syn i det danske landskab. Udviklingen i landbruget fra 2. verdenskrig kan således enkelt beskrives ved:

- *koncentration* af produktionen på få hænder
- *specialisering* af driftsformen og
- *intensivering* af driften med udrydelse af alle „ineffektive“ arealer som eng, heder, vandhuller og diger til følge.

I Sønderhå Sogn ses den udvikling tydeligt på kortet fra 1979. Agerjorden dominerer totalt, mens engen er betydeligt reduceret. Størstedelen af de engarealer, som ses mod Ove Sø og Nørhå Sø, er nye og skabt ved en sænkning af vandstanden i hele Hvidbjerg Å-systemet i første halvdel af dette århundrede. Heden er helt væk og enkelte af disse arealer er blevet plantet til med skov. Hovedparten af skovparcellerne blev dog allerede etableret omkring århundredskiftet. En interviewundersøgelse af alle med landbrugsjord i sognet i 1997 viste også, at landbrugsproduktionen er blevet meget mere intensiv, se tabel 2. Niveaue er langt højere end i 1907-9, og endvidere er foderbehovet for husdyrholdet langt større end foderværdien af det, der produceres lokalt.

Nye tendenser

Produktionslandskabet i 1970'erne og 1980'erne udvaskede en stor del af de kulturhistoriske spor som f.eks. de tidligere nævnte diger og grøfter, der viste noget om tidligere tiders driftsformer og ejendomsskel. Bl.a. derfor blev naturfredningsloven i 1992 erstattet af den nu gældende naturbeskyttelseslov. Naturbeskyttelseslovens §4 beskytter tilbageværende sten- og jorddiger. Endvidere betød naturbeskyttelsesloven en generel beskyttelse af søer over 100 m², udpegede vandløb og de såkaldte §3 områder. Disse omfatter naturtyper, som det mere

effektive landbrug efterhånden helt havde udryddet nemlig heder, moser, strandenge, strandsumpe, ferske enge og overdrev, såfremt de enkeltvis, tilsammen eller i forbindelse med søer udgør mere end 2500 m².

Vandløbsloven blev i 1992 skærpet således, at der blev indført krav om 2 m dyrkningsfrie bræmmer omkring vandløb.

	1861	1907-09	1997
Foderværdi af planteproduktion (AE)	11.395	28.115	80.465
Foderbehov (AE)	9.890	30.565	109.500
Nettobalance (AE)	+ 1.505	- 2.450	- 29.035
Nettobalance %	+ 15 %	- 8 %	- 27 %

Også by- og landzoneloven blev i 1992 ændret til planloven. I planloven blev indført at landbrugere, som udvider en husdyrbesætning til over 250 dyreenheder (DE) skal have foretaget en Vurdering af Virkningen på Miljøet (VVM).

EF's landbrugspolitik udviklede sig også i løbet af 1980'erne fra at være rent pris- og markedsregulerende til også at omhandle strukturpolitik. Med strukturpolitikken fulgte/følger en række ledsageforanstaltninger, bl.a. de såkaldte Miljøvenlige Jordbrugsforanstaltninger (MVJ). MVJ har til formål at fremme ekstensiveringen eller marginalisering indenfor landbrugssektoren. Ekstensivering via MVJ foregår gennem tilknytning til en række forskellige ordninger, hvoraf den vigtigste har drejet sig om at sikre miljøvenlig drift af arealer med vedvarende græs.

Alle disse tendenser peger i retning af, at samfundet ønsker et mere alsidigt og miljøvenligt landbrugslandskab. Samtidig sker der også en slags urbanisering af landskabet i kraft af, at folk uden direkte tilknytning til landbrugsproduktionen udgør en stadig større del af den samlede landbefolkning. Produktionen er samlet på få hænder, men også blandt disse effektive landbrugere er der ved at ske et holdningsskift. Ovenpå 80'ernes miljøforskrækkelse ser man idag effektive heltidslandbrugere indgå aftaler om miljøvenlig drift, og samtidig genetablerer han/hun noget af det naturindhold som far eller bedstefar rationaliserede bort. Det omfatter bl.a. vandhuller, vildtremiser og levende hegn. Denne udvikling blev bekræftet i Sønderhå Sogn, hvor både landbrugere og fritids/bylandmænd ytrede ønsker om et større naturindhold af både æstetisk og rekreativ, men især jagtmæssig værdi.

Nogle steder, også i Thy, kan man tale om, at rekreative værdier udgør en ny form for produktion, der afløser intensivt landbrug. I Sønderhå Sogn findes f.eks. en put and take sø med vandretursmulighed på bedriftsarealet og en knallertbane (privat). Sådanne alternative indtægter (herunder også jagt) må formodes at få en større udbredelse p.g.a. det store turistpotentiale langs den thylandske vestkyst i takt med, at flere og flere jordejere ikke har tilknytning til landbruget.

Således kan man tale om, at den historiske opdeling af landskabet i nogle ekstensivt og nogle intensivt drevne arealer muligvis lader sig gentage. På de gamle dyrknings sikre jorde vil der fortsat blive drevet landbrug, mens der især på de gamle hede- og engarealer kan identificeres en større tendens til tilplantning, miljøvenlig drift eller andre mere rekreative tiltag. Selv om tendensen

endnu er svag, kan den erkendes ved sammenligning af kortet for Sønderhå Sogn 1997 med kortet for sognet i 1803.

KILDER - LITTERATUR

- Aagaard, Knud (1802): *Physisk, oeconomic og topographisk Beskrivelse over Thy*. Viborg.
- Andersen, K. H. (1994): *Sandflugt i Thy ca. 1500-1850*. Limfjordsprojektet. Rapport nr. 7, 1994, p. 71-77. Århus.
- Andersen, S. T. (1992): *Miljøhistorie og kulturhistorie i det vestlige Limfjordsområde*. Limfjordsprojektet, rapport nr. 5, 1992, p. 87-91.
- Bech, J.-H. (1993): *Thy-projektet. Et nyt geobotanisk/kulturhistorisk forskningsprojekt i det vestlige Limfjordsområde*. Limfjordsprojektet. Rapport nr. 6, p. 53-62. Århus.
- Begtrup, G. (1812): *Agerdyrknings tilstand i Danmark*. Nørrejylland (III). Rosenkilde og Bagger. København.
- Bjørn, C. (ed) (1988): *Det danske landbrugs historie, bind 1-4*. Landbohistorisk Selskab. Odense.
- Busck, Steen (1994): *Kulturpåvirkninger i Limfjordsområdet i det 16-18. århundrede*. Limfjordsprojektet. Rapport nr. 7, 1994, p. 79-82. Århus Universitet.
- Christiansen, S. (1995): *Hedelandskab og hedebrug i Stavlund*. In: Etting, V. (ed): På opdagelse i kulturlandskabet. Gyldendal. København. p. 132-139.
- Diørup, C. (1842): *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oeconomic Henseende, Femtende Stykke, Thisted Amt*. København.
- Eigaard, P., Præstholm, S. & Stenak, M. (1998): *Fra produktionslandskab til miljølandskab? - ekstensive landbrugsarealer gennem 300 år*. Kulturgeografisk Speciale. Geografisk Institut. Københavns Universitet.
- Frandsen, K.-E. (1983): *Vang og tægt*. BYGD. Esbjerg.
- Gormsen, G. (1991): *Traditional Heathland Farthing in Western Denmark. Reconstruction of an Agricultural System from a Peasant Diary*. Ethnologia Scandinavica, Vol. 21, 1991. p. 105-125.
- Hansen, V. (1952): *Natur og landskab*. In: Brøndsted, J. (ed): Danmark før og nu, Nordjylland. Alfred G. Hassings Forlag. København. p. 9-58.
- Hansen, V. (1957): *Sandflugten i Thy og dens indflydelse på kulturlandskabet*. Geografisk Tidsskrift 56, p. 69-92. København.
- Jensen, K. M. & Jensen, R. H. (1979): *Kulturlandskabet i Borris Sdr. Felding*. Geografisk Tidsskrift 78/79. p. 61-99.
- Jensen, K. M. & Reenberg, A. (1986): *Landbrugsatlas Danmark*. Det Kgl. Danske Geografiske Selskab. C.A. Reitzels Forlag. København.
- Jensen, S. P. (1987): *Agroøkologi og landbrugsudvikling i det 18. og 19. århundrede*. Bol og By 1987:2. Landbohistorisk Selskab. Odense. p. 82-136.
- Madsen, H. B., Nørr, A. H. & Holst, K. Aa. (1992): *Den Danske Jordklassificering*. Atlas over Danmark, serie I, bind 3. Det Kgl. Danske Geografiske Selskab. C. A. Reitzels Forlag. København.
- Pedersen, H. (1928): *De Danske Landbrug*. København.
- Skov- og Naturstyrelsen (1995): *Naturen tur/retur*. Miljø- og Energiministeriet. Skantryk A/S. Valby.
- Thisted kommune (1995): *Landbrugets udvikling i Thisted kommune 1984 til 1995*. Miljøsektionen.
- Trap, J. P. (I.-V. udgave): *Kongeriget Danmark*. Thisted Amt. 1859, 1875, 1901, 1924, 1961. København.

KORTMATERIALE

- Kort- og Matrikelstyrelsen (1979 & 1988): 11161V SØ HØRDUM. Danmark 1:25.000 (4CM)
- Generalstabens Topografiske Kort (1918): M1303 NØRHAA, M1403 HØRDUM. Danmark 1:20.000
- Geodætisk Institut (1942): M1303 NØRHAA, M1403 HØRDUM. Danmark 1:20.000
- Generalstabens Topografiske Kort (1883): Y 24 HØRDUM, Z 24 BEDSTED, Y 25 JANNERUP, Z 25 VORUPØR. Danmark 1:20.000
- Kort- og Malrikelstyrelsen. Original-1 kort over Jestrup By, Sønderhå By, Gytrup Gårde og Koustrup Hovedgård, Sønderhå Sogn, Thisted Amt.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1998, side 55-67).